

OLANAKLI VE GERÇEK

[Le possible et le réel]

Henri Bergson

Kasım 1930'da Nordisk Tidskrift Adlı Dergide Yayımlanmış Olan Deneme¹

Çeviri: Erdem ÇİFTÇİ, Mersin
erdemciftci@mersin.edu.tr

Daha önce bahsettiğim bir konuya, evrende olup bitiyor gibi görünen öngörülemeyen yeniliğin sürekli yaratılışına geri dönmek istiyorum. Kendi adıma bu yaratılışı her an tecrübe ettiğimi sanıyorum. Başıma geleceklerin ayrıntılarını ne kadar hayal etsem de, gerçekleşenlerle karşılaştığımda ne denli fakir, soyut, şematik kalıyorlar! Gerçekleşme, her şeyi değiştiren öngörülemeyen bir şeyi beraberinde getirir. Örneğin bir toplantıya katılmak zorundayım; orada herhangi bir meseleyi tartışmak için kimi, hangi masada, hangi durumda bulacağımı bilirim. Ama beklediğim gibi gelip oturup konuştuklarında bana söyleyeceklerini sandığım şeyler, sanki bir sanatçının elinden beklenmedik şekilde, bir çırpıda çıkmış gibi orijinal ve yeni izlenimi verirler. Kendi yarattığım, zaten bilinen, önceden tasarlanabilen şeylerin basitçe yanyana geldiği resme uğurlar olsun! Tablonun bir Rembrandt veya Velasquez'in sanatsal değerine sahip olmaması umrumda değil: beklenmedik ve bu anlamda o kadar orijinal ki! Koşulların detaylarından haberdar olmadığım, kişileri, jestlerini ve

¹ Bu makale 24 Eylül 1920 yılında Oxford'un "Felsefe Toplantısı"nın açılışında sunulmuş bazı görüşlerin geliştirilmiş haliydi. İsveç dergisi *Nordisk Tidskrift* için bu makaleyi yazarken, Nobel Ödülü vesilesiyle gelenek olduğu üzere Stokholm'e giderek bir konferans verememiş olmanın üzüntüsünü ifade etmek istedik. Bu makale şu ana dek sadece İsveç dilinde yayımlanmıştır.

davranışlarını düzenlemediğim, bütün bunların bana yeni bir bilgi vermesinin ise fazladan bir öge sunmalarıyla mümkün olacağı iddia edilecektir. Ama içsel yaşamımın akıp gidişinde de aynı yenilik duygusuna sahibim. Ben bu duyguyu, kendi istediğim ve tek hakimi olduğum eylem karşısında her zamankinden daha canlı hissedirim. Eyleme geçmeden önce düşünceye dalarsam, düşünme anları kendilerini, bir ressamın tablosunda yapacağı herbiri kendi türünde ardışık eskizler gibi bilincime sunarlar; eylemin kendisi vuku bulurken istenileni ve sonuç olarak öngörüleni gerçekleştirmesine rağmen, orijinal biçiminden yoksun değildir. Denilecek ki bir ruh halinde belki eşsiz ve orijinal bir şey olabilir ama madde tekrardır; dış dünya matematik yasalara tabidir, maddi evrendeki bütün atomların, elektronların herhangi bir andaki konum, yön ve hızını bilen insanüstü bir zeka, evrenin gelecekteki herhangi bir halini ay ya da güneş tutulmasında yaptığımız gibi hesaplayacaktır. Eğer yalnızca cansız alem hakkındaysa, mesele tartışmalı olmaya başlamasına rağmen, en azından temel fenomenler düzeyinde buna katılırım. Ama bu dünya sadece bir soyutlamadır. Somut gerçeklik, inorganik maddeyle çevrelenmiş canlı, bilinçli varlıklardan oluşur. Canlı ve bilinçli diyorum çünkü yaşamın özünde bilinçli olduğuna inanıyorum; aslında yaşam bilincin uykuya daldığı yerde bilinç dışı haline gelir; ama bilincin uyukladığı bölgelerde bile, bitkilerde örneğin, düzenli bir evrim, belirli bir ilerleme, yaşlanma ve nihayet bilinci karakterize eden sürenin [durée] bütün dışsal belirtileri vardır. Dahası, yaşamın ve bilincin aynı çerçevedeymiş gibi içiçe konulacakları cansız bir maddeden ne diye bahsetmeli? Hangi hakla önce cansız ele alınıyor? Antikler maddi evrenin varoluşunun sürekliliğini sağlayacak bir Alem Ruhu [Âme du Monde] tasarlamışlardı. Bu kavramın mitsel yönü ayıklandığında inorganik dünyanın, görünür ve öngörülebilir değişimleri biraraya getiren sonsuz hızda tekrarlar ya da aşağı yukarı tekrarlar dizisi olduğunu söyleyebilirim. Bu tekrarları bir saat sarkacının salınımlarıyla karşılaştıracam; bu salınımlar onları birbirine bağlayan ve ilerlemelerini ölçülü bölümlere ayıran bir zembereğin sürekli gevşemesine bağlıdır. Böylelikle, yaşayan varlık esasen varlığını sürdürür; tam da durmaksızın yeniyi geliştirip hazırladığı için, çünkü araştırma olmadan geliştirme, deneme yanılma olmadan da araştırma olmaz. Zaman bu duraksamanın kendisidir ya da hiç bir şey değildir. Bilinci ve yaşamı ortadan kaldırın (bunu da ancak suni bir soyutlama çabasıyla yapabilirsiniz, çünkü somut dünya, bir kez daha belirtmeliyiz ki belki de bilincin ve yaşamın zorunlu varlığını gerektirir) sinema filmi üzerinde yanyana konulmuş, akıp gidişe önsel imgeler gibi, gerçekte ardışık halleri teorik olarak önceden hesaplanabilir bir

evren kalır elinizde. Fakat o halde bu akıp gidişin [déroutement] faydası ne? Bu gerçeklik niçin ortaya çıkıyor? Neden ortaya çıkmadan duramıyor? Zaman neye yarar? (mekanın sadece dördüncü boyutu olan soyut zamandan değil, gerçek, somut zamandan bahsediyorum.²). Bir zamanlar düşüncelerimin başlangıç noktası buydu. Yaklaşık elli yıl önce Spencer'in felsefesine derinden bağlıydım. Günün birinde, zamanın bu felsefede hiç bir şeye yaramadığının, hiç bir iş görmediğinin farkına vardım. Hiç bir şey yapmayan hiç bir şeydir. Yine de zamanın bir şey olduğunu söylüyordum kendime. Öyleyse etki ediyor olmalı. Acaba ne yapabiliyor? Sıradan sağduyu yanıtlıyordu: zaman her şeyin bir çırpıda verili olmasını engelleyendir. Geciktirir, daha doğrusu o gecikmenin kendisidir. Öyleyse gelişerek oluşuyor olsa gerek. Yoksa o bir yaratma ve seçim aracı mı? Zamanın varlığı şeylerde bir belirsizlik olduğunu göstermez mi? Zaman bu belirsizliğin kendisi olmasın?

Çoğu filozofun böyle düşünmemesinin nedeni, insan zekasının tam olarak, şeyleri başka bir açıdan ele almak için yapılmış olmasıdır. Zeka [l'intelligence] diyorum; düşünce [pensée] demiyorum; zihin [l'esprit] demiyorum. Zekanın yanı sıra, aslında her birimizin kendi faaliyetimiz ve bu faaliyetin uygulandığı koşullar hakkında dolaysız algısı vardır. Onu istediğiniz gibi adlandırın; niyetlerimizin, kararlarımızın, eylemlerimizin ve dolayısıyla alışkanlıklarımızın, karakterimizin ve kendimizin yaratıcısı olduğumuz hissidir bu. Kendi hayatımızın ustası, hatta istediğimiz zaman sanatkarı olarak, geçmişin ve bugünün bize sağladığı malzemelerle, miras ve varolan şartlarla, heykeltraşın kile verdiği form gibi eşsiz, yeni, orijinal, öngörülemez bir şekli yoğurmaya çalışırız sürekli olarak. Elbette bu işten ve onun eşsizliğinden olup biterken haberdarız; fakat esas olan bizim bu işi yapıyor olmamızdır. Derinlere gitmek zorunda değiliz; tamamen farkında olmamıza bile gerek yoktur. Sanatçının da yaratıcı gücünü analiz etmesine gerek yoktur; o bu işi filozofa bırakmakla yetinir; yaratmaktan memnundur. Öte yandan, heykeltıraş sanatının tekniğini bilmeli ve ondan öğrenilebilecek her şeyi öğrenmelidir: bu teknik esas olarak eserinin başka eserlerle olacak ortak yönleriyle ilgilidir; tüm sanatçılarda olduğu gibi, üzerinde çalıştığı, kendisine dayatılan malzemenin gereklilikleri tarafından yönlendirilir; teknik sanatta yaratmanın kendisiyle değil, tekrar ve fabrikasyonla ilgilidir. Sanatçının dikkati, benim ona zekasallığı [intellectualité]

² Aslında *Bilincin Doğrudan Doğruya Verileri* (Paris, 1889, s.82) adlı eserimizde Zaman'ın "Mekan'ın dördüncü boyutu" olarak düşünülebileceğini göstermiştik. Burada söz konusu olan elbette, tamamen farklı bir şey olan Görecelik Kuramının Mekan-Zaman karışımı değil, saf Mekan'dır.

diyeceğim şey üzerine toplanır. Aynı şekilde karakterimizin yaratımında da yaratıcı gücümüz hakkında çok az şey biliyoruz: onu kavramak için kendimize dönmemiz, felsefe yapmamız ve doğanın yokuşunu çıkmamız gerekiyor; çünkü doğa eylem istemiştir, asla spekülasyon değil. Sadece bu atılımı [élan] kendinde hissetme ve harekete geçebileceğinden emin olma meselesi değil, bu gücü ele geçirip bu atılımı yakalayabilmek için, düşünceyi kendi üzerine çevirmek söz konusu olur olmaz, bilme tarzımızı değiştirmek gerekmiş gibi zorluk artıverir. Oysa eylemlerimizin tekniğine alışmak, bu tekniğin uygulandığı koşullardan davranışlarımızı dayandıracağımız formülleri ve genel kuralları çekip çıkarmak çok işimize yarar. Ancak şeylerde karşılaşacağımız tekrarlar sayesinde, kendi eylemlerimizde yenilik olacaktır. Öyleyse bizim normal bilme yetimiz esas olarak, gerçekliğin akışındaki istikrarlı ve düzenli olanı çekip çıkarma gücüdür. Bu bir algı meselesi midir? Algı, örneğin ışığın ya da ısının sonsuzca tekrarlanan titreşimini yakalar ve onları göreceli olarak değişmeyen duyumlara dönüştürür; bir rengin görünüşü, bir saniyeden daha kısa sürede gözümüzde yoğunlaşan trilyonlarca dışsal salınımdır. Kavrama meselesi mi? Genel bir fikir oluşturmak, çeşitli ve değişen şeylerden değişmeyen veya en azından eylemimize değişmez bir destek sağlayan ortak bir yönü soyutlamaktır. Davranışımızın tutarlılığı, temsil edilen nesnelere çokluğuna ve değişkenliğine karşı olası veya virtüel tepkimizin karakteri, işte her şeyden önce fikrin genelliğini gösteren ve anlatan şey budur. Nihayetinde bir anlama meselesi mi? Bu sadece, geçmekte olan olgular arasında sabit ilişkiler kurmak, yasalar bulup çıkarmaktır: ilişki daha kesin ve yasa daha matematiksel olduğu için daha mükemmel bir işlem. Tüm bu işlevler zekayı meydana getirirler. Zeka ise, düzene ve istikrara olan sadakatiyle, gerçeklikte ve maddilikte düzenli ve istikrarlı olanı tercih ettiği müddetçe doğru yolda olacaktır. Böylece bilincimiz, bizde sürekli bir yeniliğin çiçeklenmesini farkettiğinde ya da genişleyerek doğanın sonsuz yenileme çabasına sempati duyduğunda mutlağın başka bir yönüne erişir. Hata, zeka bu yönlerden birini, diğerlerini düşündüğü gibi düşünüyormuş gibi yapmaya ve onu uygun olmadığı bir amaç için kullanmaya başladığında ortaya çıkar.

Büyük metafizik sorunların genellikle kötü bir şekilde ortaya konulduğuna, ifadeler düzeltilindiğinde çoğu zaman kendiliğinden çözüldüğüne ya da yanılmalı formüle edilmiş sorunlar olduklarına ve daha yakından bakıldığında ortadan kalktığına inanıyorum. Bu meseleler aslında, yaratmayı fabrikasyona dönüştürmemizden kaynaklanırlar. Gerçeklik bütünsel ve bölünmemiş gelişme, ilerleyen bir yeniliktir: yavaş yavaş genişleyen, her an

beklenmedik şekillere bürünen elastik bir balon gibi. Ancak zeka, bu gerçekliğin kökenini ve evrimini, sadece yerlerini değiştirecek olan parçaların bir düzenlenmesi ve yeniden düzenlenmesi gibi tasarlar; böylece zeka bütünün herhangi bir durumunu teorik olarak öngörebilir: belirli sayıda durağan öge saptayarak, olası bütün kombinasyonlar önceden örtük olarak verilmiş olur. Dahası var. Doğrudan algıladığımız haliyle gerçeklik, genişlemesine son vermeyen ve boşluğu dışlayan doluluktur. Mekanı olduğu gibi süresi de vardır; ama bu somut uzam zekanın, üzerine inşa edileceği bir zemin olarak gördüğü sonsuz ve sonsuza dek bölünebilir mekan değildir. Somut uzay şeylerden soyutlanmıştır. Şeyler onda değil, odur şeylerin içinde olan. Ancak, düşüncemiz gerçeklikle ilgili akıl yürütmeye başladığı anda, mekanı bir kap haline getirir. Parçaları nispi bir boşlukta biraraya getirmeye alışkın olduğundan, gerçekliğin bilmem hangi mutlak bir boşluğu doldurduğunu hayal eder. Eğer radikal yeniliğin gözden kaçırılması, kötü formüle edilmiş metafizik meselelerden kaynaklanıyorsa, boşluktan doluluğa gitme alışkanlığı da var olmayan sorunların kökenidir. Zaten ikinci hatanın ilkinde içerildiğini görmek kolaydır. Ama önce onu daha kesin bir şekilde tanımlamak istiyorum.

Sözde problemlerin var olduğunu ve bunların metafiziğin sıkıntı veren problemleri olduğunu düşünüyorum. Bunların sayısını ikiye düşürdüm. Birisi varlık, diğeri bilgi teorilerini doğurmuştur.

Birincisi niçin varlığın olduğunu, niçin bir şeyin ya da birisinin var olduğunu sormaktan ibarettir. Varolanın doğası çok da önemli değildir: onun madde, ruh veya her ikisi olduğunu ya da madde ve ruhun yeterli olmayıp aşkın bir Nedeni ifade ettiklerini söyleyin: her halükarda varolanları, nedenleri ve nedenlerin nedenleri göz önünde bulundurulduğunda sonsuza dek sürecek bir tartışmanın içine çekilindiği hissedilir. Eğer bu tartışmaya son verilirse, baş dönmesinden kaçmak içindir. Zorluğun devam ettiğini, sorunun sürekli ortaya çıktığını ve asla çözülmeyeceğini gördüğümüzü, görebildiğimizi sanırız. Asla çözülmeyecektir, aslında sorun da olmamalıydı. Sadece varlıktan önce gelen bir hiçliği hayal edersek sorun ortaya çıkar. "Hiçbir şey olmayabilirdi" denir, sonrasında da bir şeyin ya da Birisinin olmasından hayrete düşülür. Ama şu cümleyi analiz edin: "hiçbir şey olmayabilirdi". Fikirlerle değil sözcüklerle uğraştığınızı ve "hiçbir şeyin" burada bir anlamı olmadığını göreceksiniz. "Hiçbir şey", günlük dilde, ancak insana özgü, eylem ve üretim alanında

kalındığı takdirde anlamı olabilecek bir terimdir. "Hiçbir şey" aradığımız, arzuladığımız, beklediğimiz şeyin yokluğunu gösterir. Aslında deneyin bize mutlak boşluğu asla vermediğini varsayarsak; boşluk sınırlı olur, köşeli olur, dolayısıyla yine de bir şey olur. Ama gerçekte boşluk yoktur. Biz ancak doluluğu algılıyor, hatta kavırıyoruz. Bir şey sadece bir başka şey onun yerini aldığı için ortadan kaybolur. Bu yüzden ortadan kaldırmak, yerine geçmek anlamına gelir. Sadece, yerine geçmede bizi ilgilendiren onun iki yarısından ya da daha doğrusu iki yüzünden birisinin yerine geçmeyi düşündüğümüz zaman "ortadan kaldırma" [suppression] diyoruz; böylece dikkatimizi giden nesneye yöneltmenin ve onun yerine geçenden başka yöne çevirmenin hoşumuza gittiğini farkedebiliriz. Öyleyse artık hiçbir şeyin olmadığını söylüyoruz, yani varolanın bizi ilgilendirmediğini, artık orada olmayanın veya orada olmuş olabileceklerin bize ilgilendirdiğini söylüyoruz. Olmama, hiçlik ya da yokluk fikri öyleyse, gerçek ya da olası ortadan kaldırma fikriyle ayrılmaz bir şekilde bağlıdır ve ortadan kaldırma fikri, yerine geçme fikrinin yalnızca bir yönüdür. Günlük hayatta kullandığımız düşünme biçimleri vardır; düşüncemizin gerçekliğin gerisinde nasıl kalacağını bilmesi ve gerektiğinde varolan tarafından ele geçirilmek yerine, olmuş ya da olabilecek olana bağlı kalmayı bilmesi kendi işimiz için özellikle önemlidir. Fabrikasyondan yaratım alanına geçtiğimizde kendimize, neden varlığın, bir şeyin, birisinin olduğunu sorduğumuzda, neden Dünyanın ya da Tanrı'nın var olduğunu ve neden hiçlik olmadığını sorduğumuzda ve nihayet kendimize metafizik sorunların en bunaltıcı olanını sorduğumuzda neredeyse bir saçmalığı kabul ediyoruz; çünkü eğer tüm yok etme bir yerine geçme ise, bir yok etme fikri sadece bir yerine geçme fikriyse, her şeyin ortadan kaldırılmasından bahsetmek, olmayacak bir yerine geçmeyi ileri sürmek olur ki bu da kendisiyle çelişmek demektir. Ya da her şeyin ortadan kaldırılması fikri, yuvarlak bir kareninki kadar varlığa sahiptir -bir sesin, *flatus vocis* [sadece bir ses, çn.] varlığı - ya da eğer bir şeyi temsil ediyorsa, zekanın bir nesneden diğerine giden hareketini gösterip, biraz önce gitmiş olanı önündekine tercih eder, önündekinin mevcudiyetini "gitmiş olanın yokluğuyla" betimler. Bütün ortaya koyulur sonra yerine geçeni görmeyi istemeden her parçası teker teker yok edilir: demek ki yokluklar biraraya getirilmek istendiğinde önümüzde bulduğumuz, sadece yeni bir şekilde düzenlenmiş mevcudiyetlerin toplamıdır. Başka bir deyişle, mutlak boşluğun bu sözde temsili, gerçekte, şeylerin doluluğu yerine tatminsizliğinin boşluğundan başka bir şeyi hesaba katmayan bir kararlılıkla, parçadan parçaya sonsuza dek sıçrayan zihindeki, dolu evrenin temsildir. Bu da, sıradan anlamı dışında

Hiçlik fikrinin, *Her Şey* fikri kadar önemli olduğu ve dahası bir düşünce işleyişini de gerekli kıldığı anlamına gelir.

Düzensizlik fikri için de aynısını söyleyebilirim. Evren neden düzenlidir? Kural kuralsıza, form maddeye nasıl hükmeder? Nasıl oluyor da düşüncemiz şeylerde kendisini buluyor? Antiklerde varlık problemi olmuşken, modernlerde bilgi problemi haline gelen bu mesele aynı türden bir yanılsamadan doğmuştur. Düzensizlik fikrinin, yaradılış alanında değil de, fabrikasyon dediğimiz insani endüstri alanında belli bir anlamı olduğunu düşündüğümüzde bu mesele ortadan kalkar. Düzensizlik basitçe, bizim aramadığımız düzendir. Bir düzeni, ondan bir başkasını meydana getirmeden, düşüncede bile ortadan kaldıramazsınız. Eğer ereksellik veya irade yoksa, bunun nedeni bir mekanizm olmasıdır; eğer mekanizm zayıflıyorsa bu iradenin, hevesin, erekselliğin yararınadır. Fakat siz bu düzenlerden birisini beklerken diğeriyle karşılaştığımızda varolanı, olabileceği ya da olması gerektiği açısından formüle edip hayal kırıklığınızı somutlaştırarak düzensizlik olduğunu söylersiniz. Her düzensizlik böylece iki şey içerir: dışımızda bir düzen, içimizde yalnızca bizi ilgilendiren farklı bir düzenin temsili. Öyleyse ortadan kaldırmak yine de yerine geçmek anlamına geliyor. Ve bütün düzenin ortadan kaldırılması, yani mutlak bir düzensizlik fikri, hipotez gereği iki cephesi bulunan operasyonu tek cepheye düşürmekten ibaret olduğundan gerçek bir çelişkiyi içinde taşıyor. Mutlak düzensizlik fikri ya sadece ses kombinasyonunu, *flatus vocis*'i temsil eder; ya da herhangi bir şeye karşılık geldiği takdirde, mekanizmden erekselliğe, ereksellikten mekanizme geçen, bulunduğu yeri göstermek için her defasında olmadığı yeri işaret etmeyi tercih eden bir zihnin hareketini ifade eder. Demek ki düzeni kaldırmak isterken iki ya da daha çok düzene yol açıyorsunuz. Bu da “düzen yokluğunun” üzerine yüklenen bir düzen kavramının saçmalık barındırdığı ve sorunun böylece ortadan kalktığı anlamına gelir.

Biraz önce bahsettiğim iki yanılsama aslında bir ve aynıdır. Bunların ikisi de boşluk fikrinde doluluk fikrinden *daha az*, düzensizlik fikrinde düzen fikrinden *daha az bir şey* olduğuna inanmaktan ibarettir. Aslında herhangi bir şey temsil ettiklerinde, düzensizlik ve hiçlik fikrinde, düzen ve varlık fikrinden daha çok entelektüel içerik vardır; çünkü bu fikirler çok sayıda düzeni ve varlığı, ayrıca da bilinçsizce onlarla oynayan bir zihin oyununu içerir.

Evet, ele aldığımız bu meselede aynı yanılsamayla karşılaşılıyor. Evrimin her anındaki yeniliği görmezden gelen doktrinlerin temelinde pek çok yanlış anlama, pek çok hata var. Fakat özellikle, mümkün olanın gerçek olandan daha az olduğu ve bu nedenle, şeylerin olanaklılığının varlıklarından önce geldiği fikri vardır. Böylece önceden temsil edilebilir olurlar; gerçekleşmeden önce düşünülebilirler. Ancak bunun tersi doğrudur. Tamamen matematik yasalara bağlı, süre onları kemirmediği için izole edilebilir kapalı sistemleri bir yana bırakırsak, somut gerçekliğin bütününe ya da doğrudan yaşam dünyasını, özellikle de bilinç dünyasını düşünürsek, ardışık hallerin her birinin olanaklarında gerçekliklerinden daha çok şey olduğunu görürüz. Çünkü olanaklı olan yalnızca, zihnin gerçekleşir gerçekleşmez onun imgesini geçmişe fırlatmasıyla edimsel olur. Entelektüel alışkanlıklarımızın bizi algılamaktan alıkoyduğu şey budur.

Büyük savaş [I. Dünya Savaşı kastediliyor, çn.] sırasında, gazeteler ve dergiler barış sağlandıktan sonra olacaklar üzerine düşünmek için varolan korkunç sıkıntıları bazen görmezden geliyordu. Özellikle edebiyatın geleceği onları meşgul ediyordu. Bir gün bu konuda ne düşündüğümü sormaya geldiler. Biraz kafam karışık bir şekilde, bunu öngöremediğimi söyledim. “En azından bazı olası eğilimler sezmiyor musunuz? Ayrıntılar öngörülemez şüphesiz ama en azından sizin bir filozof olarak bütün hakkında fikriniz vardır. Örneğin, geleceğin büyük eserini nasıl hayal ediyorsunuz?” diye sorulmuştu. “Bu büyük eserin ne olacağını bilsem kendim yapardım” diye cevapladığımda muhababımın yaşadığı şaşkınlığı hiç unutmuyacağım. Geleceğin eserini, kimbilir hangi olanaklar dolabında kilitli olarak düşündüğünü hemen anladım; felsefeyle oldukça eskiye dayanan meşguliyetimi göz önünde bulundurarak, ondan dolabın anahtarını elde etmeliymişim. “Ama” dedim ona, “bahsettiğiniz eser henüz mümkün değil.” “Yine de bir şekilde var olmalı, madem gerçekleşecek”- “Hayır, yok. Size en fazla ilerde mümkün olmuş olacağını söyleyebilirim.” “Ne kastediyorsunuz?” - “Çok basit. Yetenekli ya da dahi birisi ortaya çıkıp bir eser yarattığında, işte şimdi gerçektir ve böylece geriye dönük olarak ya da geriye dönük etkin bir şekilde [rétroactivement] olanaklı olur. Bu adam ortaya çıkmasaydı, eser olanaklı olmaz, olanaklı olmuş olmazdı. İşte bu yüzden bu eserin olanaklı olmuş olacağını ama henüz olmadığını söylüyorum.” - “Bu biraz fazla değil mi? Geleceğin bugünü etkilediğini, şimdinin geçmişe bir şeyler kattığını, bu eylemin zamanda geriye gittiğini ve geride iz bıraktığını iddia etmeyeceksiniz umarım!”--“Duruma göre değişir. Geçmişe gerçekliği ekleyebileceğimizi ve

böylece zamanda geriye doğru iş görebileceğimizi asla iddia etmedim. Ancak, olanaklı olanın oraya yerleştirilebileceğine ya da daha doğrusu olanaklı olanın her an oraya gidip yerleşebileceğine dair hiçbir şüphe yoktur. Gerçeklik yeni ve öngörülemez olarak yaratıldığı ölçüde, imgesi arkasındaki sonsuz geçmişe yansır; böylelikle her zaman olanaklı olmuş olur; fakat işte tam o anda her zaman olanaklı olmuş olmaya başlıyor; işte bu yüzden gerçekliğini öncelemeyen olanaklılığının, gerçeklik ortaya çıkar çıkmaz ondan önce gelmiş olacağını söylüyordum. Demek ki olanaklı, şimdinin geçmişteki illüzyonudur: geleceğin şimdi haline gelerek sona ereceğini, illüzyon etkisinin durmaksızın var olmaya devam ettiğini bildiğimiz gibi, yarının geçmişi haline gelecek mevcut şimdimizde, tam olarak anlayamam da yarının imgesinin zaten içerildiğini söylüyoruz. İşte yanılma tam buradadır. Karşısına geçmiş olduğumuz aynada kendi imgemizi görünce, aynanın arkasına geçip ona dokunabileceğimizi sanmamız gibi. Dahası olanaklı olanın gerçeği varsaymadığı hükmüne vararak gerçekleşmenin, sadece olanaklı olana bir şeyler kattığını kabul ederiz: olanaklı olan, kendi zamanını bekleyen bir hayalet gibi her zaman orada olabilirmiş; böylece herhangi bir şeyin eklenmesiyle, bilmem hangi kan ya da yaşam nakliyle gerçeklik haline gelecekmiş. Durumun tam tersi, olanaklı olanın kendisine karşılık gelen gerçekliği, ona eklenen bir şeyle gerekli kıldığını; çünkü olanaklı olanın, ortaya çıkan gerçeklikle onu geriye iten bir mekanizmanın karmaşık etkisinden oluştuğunu görmüyoruz. Çoğu felsefede içkin olan, insan zihnine doğal gelen, varlık kazanarak gerçekleşen olanaklar fikri saf bir yanılısamadır. Ona dokunmamızı mümkün kılan katılıkla birlikte, gerçek bir insanda bulduğumuz her şeyin virtüel imgesinde mevcut olduğu bahanesiyle, etten ve kemikten insanın aynada görülen imgesinden meydana geldiğini de ileri sürebiliriz. Ama hakikat şu ki, burada gerçekten çok virtüeli, insanın kendisinden çok imgesini elde etmek için daha çok şey gerekir, çünkü insanın imgesi, insanın kendisi ortaya çıkmadıkça belirmeyecek, fazladan da bir aynaya ihtiyaç duyulacaktır.”

Muhatabımın bana yarının tiyatrosunu sorarken unuttuğu şey buydu. Belki de bilmeden "olanaklı" kelimesinin anlamıyla oynuyordu. *Hamlet*, şüphesiz yazılmadan önce olanaklıydı; eğer bundan yazılmasının önünde aşılması engel olmadığını kastediyorsak. Bu özel anlamda, imkansız olmayı olanaklı olarak adlandırıyoruz: ve bir şeyin imkansız olmayışının onun gerçekleşme koşulu olduğunu söylemeye gerek yok. Ancak bu şekilde anlaşılan olanaklı, hiçbir şekilde virtüel, önceden ideal bir şekilde var olan değildir. Geçidi kapatın, kimsenin karşıdan karşıya geçmeyeceğini bilirsiniz: bundan bariyeri kaldırdığınızda kimin

oradan geçeceğini tahmin edebileceğiniz çıkmaz. Yine de, "olanaklı" teriminin tamamen olumsuz anlamından gizlice, fark etmeden olumlu anlamına geçiverirsiniz. Olanak biraz önce "engel yokluğu" anlamına geliyordu; şimdi ise onu "fikir biçiminde bir önceden varoluşa" dönüştürüyorsunuz, bu ise bambaşka bir şey. Kelimenin ilk anlamıyla, bir şeyin olanağının kendi gerçekliğinden önce geldiğini söylemek herkesin bildiği bir şeydi; bununla basitçe, engellerin zaten aşılmış olduğu için aşılabilir olduğunu kastetmiştiniz.³ Fakat ikinci anlamıyla bu bir saçmalaktır çünkü zihnin, Shakespeare'in *Hamlet*'ini bir olanak olarak kurgulaması sayesinde onu somut gerçekliğe dönüştürebildiği açıktır: bu da tanım gereği Shakespeare'in kendisinden başkası olmayacaktır. Boş yere, bu zihnin Shakespeare'den önce ortaya çıkmış olabileceğini düşünebilirsiniz; oyunun bütün ayrıntılarını hesaba katmamış olursunuz bu durumda. Siz bu ayrıntıları tamamladıkça, Shakespeare'in selefi kendini Shakespeare'in düşüneceği her şeyi düşünürken, hissedeceği her şeyi hissederken, bileceği her şeyi bilirken, dolayısıyla algılayacağı her şeyi algılamak, sonuç olarak zamanda ve mekanda onunla aynı yeri işgal ederken bulur, onunla aynı bedene ve ruha sahip olur: Shakespeare'in kendisidir bu.

Ama yeterince açık olan bu konu üzerinde biraz daha durmak istiyorum. Bütün bu düşünceler, bir sanat eseri söz konusu olduğunda kendilerini dayatırlar. Sanatçının eserini ortaya koyarken gerçeği olduğu kadar olanaklı olanı da yarattığının açıkça görüleceğine inanıyorum. Peki, aynı şeyi doğa için söylemekten duyulan tereddüt nereden geliyor? Dünya, en büyük sanatçınınkinden kıyaslanamayacak kadar zengin bir sanat eseri değil mi? Geleceğin önceden şekillendiğini, olanağın gerçeklikten önce var olduğunu varsaymakta bir saçmalık yok mudur? Bir kez daha belirteyim, kapalı bir maddi noktalar sisteminin gelecekteki durumlarının hesaplanabilir olmasını ve dolayısıyla mevcut durumunda görünür olmasını isterim. Ama tekrar ediyorum, bu sistem, cansız ve organize olmayan maddenin yanı sıra organizasyonu da içeren bir bütünden çekip çıkarılmış ya da soyutlanmıştır. Kuşattığı yaşam ve bilinçle birlikte somut ve eksiksiz dünyayı ele alalım; doğanın bütünü, herhangi bir sanatçının çizimleri kadar orijinal ve yeni biçimlerde yeni türlerin yaratıcısını düşünelim; bu türlerdeki, her biri kendine özgü karakterde-Raphael Rembrant'a ne kadar benziyorsa bir ot sapı da başka bir ot sapına o kadar benzer- bitkilere veya hayvanlara birer kişilik atfedelim; bireyden herhangi bir

³ Yine de bazı durumlarda, bu engellerin onları aşan yaratıcı eylem sayesinde *aşılabilir hale gelip gelmediklerini* kendimize sormamız gerekiyor: kendinde öngörülemez olan eylem, bu takdirde "aşılabilirliği" yaratabilirdi. Ondan önce engeller aşılmazdı ve o olmasa öyle de kalacaklardı.

piyestekine benzer durumlar ve olayların gerçekleştiği toplumlara yükselelim: kendi gerçekleştirmelerinden önce var olan olanaklardan söz edilebilir mi hala? Olay her zaman, gerçekleştikten sonra şu veya bu kendisinden önce gerçekleşmiş olaylarla açıklanırsa, tamamen farklı bir olayın, aynı koşullarda, başka türlü seçilen, farklı şekillerde kesilip biçilmiş, farklı şekillerde düzenlenmiş, farklı şekillerde anlaşılması öncüllerle, kısacası bizim geriye dönük ilgimizle aynı şekilde açıklanabileceği nasıl görülmez? Geçmiş şimdiyle, neden sonuçla bugünden geriye doğru sürekli yeniden şekillendirilmektedir.

Daima aynı sebepten dolayı, hep aynı yanılısamaya maruz kaldığımızdan, sürekli olarak çoğa az, aza çokmuş gibi yaklaştığımızdan bunu görmüyoruz. Olanağı kendi gerçek yerine koyalım: evrim, bir programın gerçekleşmesinden tamamen başka bir şeye dönüşür: geleceğin kapıları ardına kadar açılır; özgürlüğe sınırsız bir alan sunulur. Dünyada özgürlüğe ve belirsizliğe yer açmayı başaramamış --felsefe tarihinde nadirdir-- doktrinlerin hatası kendi olumlamalarının sonuçlarını görememiş olmalarıdır. Bu doktrinler belirlenimsizlikten olanaklılar arasındaki yarış, özgürlükten de olanaklardan birisinin seçimini anlıyorlar-- sanki olanak özgürlüğün kendisi tarafında yaratılmamış gibi! Sanki herhangi bir hipotez, olanağın gerçeğe öncel bir ideal varoluşunu öne sürerken, yeniyi sadece, eski unsurların bir yeniden düzenlenmesine indirgemiyormuş gibi! Sanki böylelikle bizi, er ya da geç yeniliği hesaplanabilir ve öngörülebilir bir şey olarak ele almak zorunda bırakmıyormuş gibi! Muhalif teorinin postülatını kabul ederek, düşmanı içeri sokuyoruz. Safımızı belirlemeliyiz: kendisini olanaklı kılan gerçektir, olanaklı ise gerçeğe dönüşen değildir.

Ama hakikat şu ki, felsefe öngörülemeyen yeniliğin bu sürekli yaratımını hiçbir zaman açıkça kabul etmedi. Eskiler buna zaten şiddetle karşıydılar çünkü az çok Platoncu olduklarından Varlığı [l'Être], değişmez İdeler evreninde nihai olarak tam ve mükemmel bir şekilde hazır tahayyül ediyorlardı: gözümüzün önünde akıp giden dünya ona hiç bir şey ekleyemezdi; aksine o sadece azalma ve bozulmaydı; onun ardışık halleri, zamana yansıtılmış bir gölgeden ibaret olan haliyle, olması gereken, bengiliği mesken tutmuş İdeyle arasındaki artan ya da azalan mesafeyi ölçecekti; bu haller bir eksikliğin varyasyonlarını, bir boşluğun değişken biçimini resmetmekteydiler. Her şeyi mahvedecek olan Zaman'dı. Modernlerin tamamen farklı bir bakış açısını benimsedikleri doğrudur. Onlar artık Zaman'a davetsiz bir misafir, sonsuzluğu bozan biri gibi yaklaşıyor; onu bile isteye alelade bir görüntüye indiriyorlar. O

halde zamansal olan, rasyonel olanın yalnızca karışık biçimidir. Ardışık haller olarak algılanan şeyin önüne bir sis perdesi indiğinde, zihnimiz onu bir bağlantılar sistemi olarak algılayacaktır. Gerçek bir kez daha bengiye dönüşür, tek fark, fenomenlere model olarak hizmet edenin İdelerin bengiliği yerine, içlerinde çözümlendikleri Yasaların bengiliği olmasıdır. Ama her iki halde de teoriyle uğraşyoruz. Olgulara dayanalım. Zaman doğrudan doğruya verilidir. Bu da bize yeter, onun yokluğunun ya da bozulmuşluğunun bize gösterilmesini beklerken, sadece öngörülemeyen bir yeniliğin gerçek bir fişkırmasına tanık oluruz.

Felsefe, fenomenlerin hareketli dünyasında mutlak bir şey bulmaktan kazançlı çıkacaktır. Ama daha neşeli ve güçlü hissetmek bakımından biz de kazançlı çıkacağız. Daha neşeli hissedeceğiz çünkü gözlerimizin önünde kendini yaratan gerçeklik, sanatın seçilmiş, talihli kişilere zaman zaman sunduğu tatmini hiç durmaksızın bize de verecektir: bitip tükenmez ihtiyaçlarımız yüzünden uyuşmuş duyularımızın onda öncelikle algıladığı sabitliğin ve monotonluğun ötesinde, hiç durmaksızın ortaya çıkan yeniliği, şeylerin hareketli orijinalliğini gözlerimizin önüne serecektir gerçeklik. Fakat en önemlisi daha güçlü olacağız çünkü kökensel ve gözlerimizin önünde devam eden bu büyük yaratılış çalışmasına, kendimizin de yaratıcı olarak katıldığımızı hissedeceğiz. Hareket etme yetimiz kendisini toplayarak daha da güçlenecektir. O zamana dek itaatkar bir tavırla alçalmış, hangi doğal zorunlulukların esiri olduğunu bilmediğimiz bizler, daha büyük bir Efendi ile birlik içinde efendiler olarak ayağa kalkacağız. İncelememizin vardığı sonuç budur. Olanak ile gerçek arasındaki ilişki üzerine yapılan bir spekülasyonu basit bir oyun görmekten sakıncalıdır. İyi bir yaşam sürmeye hazırlıktır belki de bu.

Kaynak:

BERGSON Henri, (1969), *La pensée et le mouvant*, elektronik edisyon: http://classiques.uqac.ca/classiques/bergson_henri/pensee_mouvant/pensee_mouvant.html